

654/1256) bulduğu edebî sanatlardan biridir (*Bedî'ü'l-Kur'ân*, s. 287; *Tahrîrû't-tahbîr*, s. 576). Kendisinden önce yaşayan Ebû Hilâl el-Askerî, İbn Sinân el-Hafâcî ve Ziyâeddin İbnü'l-Esîr gibi belâgatçılar kelimenin fesahati bahsinde bunun şartlarından söz etmişlerse de bu konuda belli bir terim kullanmamışlardır. Esasen ferâid, belâgattan ziyade hem sözün hem de kelimelerin lafız ve mâna güzelliği demek olan fesahatla ilgili bir terimdir.

Kur'ân-ı Kerîm'de, "dağ" anlamına gelen **cibâl**, **tavd**, **a'lâm** kelimeleri şu âyetlerdeki kullanılışları ile birer ferâid örneği teşkil eder: "وهي تجري بهم في موج كالجبال" (Nûh'un gemisi onları dağlar gibi dalgalar içinde götürürken ... [Hûd 11/42]); "فكان كل فرق كالطود العظيم" (Deniz yarıldı ve her parçası bir ulu dağ gibi oldu [Şuarâ 26/63]); "وله الجوار المنشآت في البحر كالأعلام" (Denizde yüce dağlar gibi yükselen gemiler O'nundur [er-Rahmân 55/24]). Teşbih unsuru olarak geçen bu üç kelime-den cibâl ile tavd azamet tasvirinde kullanılmasına rağmen dalgaların teşbihinde cibâlin, dalgalardan daha büyük deniz yarımı için tavdın seçilmesi; denizlerde süzülerek giden gemilerin teşbihinde ise azamet ve güzelliği tasvirî sözkonusu olduğundan hem yüce dağ, hem de bir milletin bağımsızlığını ifade etmek üzere "göklerde dalgalandıran bayrak" anlamına gelen a'lâmın tercih edilmesi ilâhî kelâma has eşsiz nüanslardır. "فمن زحزح عن النار وأدخل الجنة فقد فاز" (Kim ateşten çekilip çıkarılmış ve cennete konulmuşsa kurtuluşa ermiştir [Âl-i İmrân 3/185]) âyetindeki "zuhziha" kelimesi, anlamıyla olduğu kadar söylenişyle de ateşe düşen bir kimseyi güçlükle kurtarma ameliyesini duyurması bakımından yeri doldurulamaz bir konumdadır. Yine "ريح صرصر عاتية" (Hırçın ve azgın rüzgâr... [el-Hâkka 69/6]) âyetinde rüzgârın sıfatı olarak kullanılan "sarsar", rüzgârın şiddetini lafızla da hissettirmesi bakımından kelime dizisi içinde en uygun kelimedir. Aynı şekilde "hâine" (hainlik, hıyanet) kelimesi herkesçe bilinip kullanılmasına rağmen şu âyette "a'yûn" ile oluşturduğu tamlamada canlı bir anlam kazanmıştır: "يعلم خاتمة الـآعين وما تخفى" (Allah gözlerin hain bakışlarını ve gönüllerin gizlediğini bilir [Gâfir 40/19]). Aslında soyut bir kavram olan hıyanet bu tamlamada sanki gözlerle yansımış, gözlerden ve bakışlardan okunan somut bir nitelik kazanmıştır.

Aşağıdaki âyetlerde geçen "hashasa" (ortaya çıktı), "füzzi'a" (korku ve ürperti giderildi), "er-refeşü" (cinsel ilişkiye dair

sözler söylemek [cinsel ilişkiden kinaye]), "ehüşşü bihâ" (onunla ağaçların yapraklarını silkerim) kelimeleri, hem söyleniş güzelliği hem de cümle içerisindeki mükemmel konumları sebebiyle diğer kelimeler arasında birer inci mesabesinde-dir: "الآن ححص الحق" (Şimdi gerçek ortaya çıktı [Yûsuf 12/51]); "حتى إذا فزع عن قلوبهم" (Onların gönüllerinden korku giderilince... [Sebe' 34/23]); "أحل لكم ليلة الصيام" (Oruç gecesine kadınlarınızla birleşmeniz size helâl kılındı [el-Bakara 2/187]); "هي عصا أتوكا عليها وأهش بها على غنمي" (O asâmdır; ona dayanırım; davarlarım onunla yaprak silkerim [Tâhâ 20/18]). Eşsiz bir lafız-mâna bütünlüğü sergileyen bu kelimelerden "ehüşşü" silkelenen dal ve yaprakların hisirtisini, "füzzi'a" da uzaklaşan korkunun vızıtısını hissettirir gibidir. Şu iki âyeti oluşturan kelimelerin hepsi söyleniş güzelliği ve yerlerindeki mükemmel uyumla birer ferâidedir: "فلما استيسوا منه خلوصا نجيا" (Yûsuf'un kardeşleri onu [Bünyâmin'i] kurtarmaktan ümit kesince meseleyi aralarında görüşmek üzere bir tarafa çekildiler [Yûsuf 12/80]); "فلما نزل بساحتهم فساء صباح المنذرين" (Azap yurtlarına inerince uyarılan, fakat yola gelmeyenlerin sabah baskını ne kötü oldu [es-Saffât 37/177]).

Hz. Peygamber'in, "İstezkirü'l-Kur'ân fe-innehü eşeddü tefassiyen min şudûri'r-ricâli mine'n-ne'ami" (Kur'ân'ı çok müzakere edin. Çünkü o insanların hafızalarından, bağını koparıp kaçan davadan daha çabuk kurtulup kaybolur [Buhârî, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 23]) hadisindeki "tefassiyen" ile Hz. Âişe'nin, "İzâ zükire's-sâlihüne fe-hayye helen bi-Ömer" (Sâlihler zikredilince hemen Ömer'e gel [Müsned, VI, 148]) sözündeki "fe-hayye helen" kelimeleri ferâidle ilgili çarpıcı örneklerdir.

Arap şiirinde de ferâidin örneklerini bol miktarda bulmak mümkündür. Ebû Nüvâs'ın, "Ve keenne Sü'dâ iz tüveddi'una / Ve kaç işra'ebbe'd-dem'u en-yekifâ" (Sü'dâ bize veda ederken sanki göz yaşları boşalmak üzereydi) beytindeki (Dîvân, s. 360) "işraebbe" (bakmak için boyun uzattı) hem telaffuzu hem de anlamıyla, dökmeye hazır dolu dolu göz yaşlarını çok güzel bir şekilde tasvir etmektedir. Ebû Temmâm'ın, "Ve kîdmen küntü ma'sûle'l-emân / Ve me'düme'l-kavâfi bi's-sedâdî" (Eskiden benim düşlerim gerçeklik balına, şiirlerim de doğruluk katığına bandırılmıştı) beytindeki (Dîvân, s. 41) "ma'sûl" (bala bandırılmış) ve "me'düm" (katığa bulanmış) kelimeleri ifadeye kazandırdıkları derinlikle mükemmel bir konuma sahip-

tirler. Safiyyüddin el-Hillî'nin, "Ve men lehü hâvere'l-ciz'u'l-yebisü / Ve men bi-keffihî evrakat 'acrâ'ü min selemî" (Kuru hurma kütüğünün kendisiyle konuştuğu, budaklı palamut dalının avucunda yaprak verdiği) beytindeki (Şerhu'l-Kâfiyeti'l-bedî'iyye, s. 245) "acrâü" (budaklı, kuru dal / sopa) kelimesi de yerine tam oturmuştur.

Ferâid kelimesi ayrıca terim anlamıyla ilgisi bulunmadan çeşitli ilimlere dair yüzden fazla esere isim olmuştur (bk. *Keşfü'z-zunûn*, II, 1242-1243; *İzâhu'l-mek-nûn*, II, 181-184; Âgâ Büzürg-i Tahrânî, XVII, 131-144).

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "frd, fşy, hyy", md.leri; Te-hânevî, *Keşşâf*, II, 1107; *Tâcü'l-'arûs*, "frd" md.; *Kâmûs Tercümesi*, "frd" md.; Lane, *Lexion*, "frd" md.; *Müsned*, VI, 148; Buhârî, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 23; Ebû Nüvâs, *Dîvân*, Beyrut 1407/1987, s. 360; Ebû Temmâm, *Dîvân*, İstanbul 1294, s. 41; İbn Ebû'l-İsba', *Tahrîrû't-tahbîr fî 'ilmi'l-bedî'* (nşr. Hıfînî M. Şeref), Kahire 1383, s. 576-578; a.mlf., *Bedî'ü'l-Kur'ân* (nşr. Hıfînî M. Şeref), Kahire, ts., s. 287-288; Safiyyüddin el-Hillî, *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-bedî'iyye* (nşr. Nesîb Neşşâvî), Dimaşk 1403/1983, s. 245-246; İbn Hicce, *Hizânetü'l-edeb*, Kahire 1307, s. 372; Süyûtî, *el-İtkân* (Beyrut), II, 201; a.mlf., *Mu'terekü'l-akrân fî i'câzi'l-Kur'ân* (nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî), Kahire 1973, I, 407-408; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1242-1243; *İzâhu'l-mek-nûn*, II, 181-184; Âişe el-Bâûniyye, *el-Fethu'l-mübîn* (İbn Hicce, *Hizânetü'l-edeb* içinde), Kahire 1307, s. 451-453; Mecdî Vehbe — Kâmil el-Mühendis, *Mu'cemü'l-muştalahâtü'l-'Arabîyye fî'l-luğa ve'l-edeb*, Beyrut 1979, s. 151; Bedevî Tabâne, *Mu'cemü'l-belâgâtü'l-'Arabîyye*, Riyad 1402/1982, II, 631-632; Âgâ Büzürg-i Tahrânî, *ez-Zer'â ilâ teşântî's-Şî'a*, Beyrut 1403/1983, XVII, 131-144; Cebbûr Abdünnûr, *el-Mu'cemü'l-edebî*, Beyrut 1984, s. 189-190; Mişâl Âsî — Emîl Bedî' Ya'kûb, *el-Mu'cemü'l-mufaşşal fî'l-luğa ve'l-edeb*, Beyrut 1987, II, 921; Ahmed Matlûb, *Mu'cemü'l-muştalahâtü'l-belâgiyye*, Bağdad 1407/1987, III, 103-104.

TEVFİK RÜŞTÜ TOPUZOĞLU

FERÂİDÜ'L-İ-FEVÂİD

(فوائد الفوائد)

Osmanlı âlimlerinden Kadızâde

Ahmed Şemseddin'in

(ö. 988/1580)

iman esaslarına dair eseri.

Tam adı *Ferâidü'l-fevâid fî beyâni'l-akâid* olup âmentü şerhi' türünde Türkçe bir akaid kitabıdır. Eserin belirgin özelliği konuların ayrıntılı biçimde ve sade bir üslûpla işlenmesidir.

Eser bir mukaddime ile altı bölümden oluşmaktadır. İnsanın yaratılışı, dinlerin peygamberler vasıtasıyla tebliğ edilmesi, İslâm dini ve akaidinin başlıca özellikleri hakkında bilgi ihtiva eden kısa

mukaddimeden sonra birinci bölümde Allah'a iman konusuna yer verilir. Burada imanın tarifi ve mahiyeti, Allah'ın varlığı ve birliği üzerinde durulur; ilâhî isim ve sıfatlar tek tek ele alınarak açıklanır. Meleklerle iman konusunun işlendiği ikinci bölümde meleklerin özellikleri, görevleri, faaliyetleri ve mekânları anlatılır. Bu arada Azrâil tarafından ruhun kabzedilmesi hadisesi uzun uzun tasvir edilir. Mukaddes kitapların ve özellikle Kur'an-ı Kerim'in konu edildiği üçüncü bölümden sonra dördüncü bölümde peygamberler ve peygamberlere olan ihtiyaç ile vahiy ve şeriat kavramları işlenir. Ayrıca Kur'an'da adı geçen peygamberler anlatılır ve Hz. Muhammed'in son ve en üstün peygamber oluşu üzerinde önemle durulur; onun mucizeleri ve kendine has vasıfları hakkında bilgi verilir. Beşinci bölüm ölüm sonrası hayata ayrılmıştır. Kabir hayatından başlayarak âhir zaman hadiseleri, kıyametin kopması, yeniden dirilme, haşır, sorgulama, şefaet, cennet ve cehennem gibi naslarda haber verilen ilgili bütün konular zikredilir. Kitabın en hacimli bölümünü bu kısım teşkil eder. Altıncı bölümde kazâ ve kaderin anlamı, levh-i mahfûz, sadet-şekâvet (iman-küfür) ve ecel konuları ele alınır.

Osmanlılar döneminde daha çok halka yönelik olarak kaleme alınan Ehl-i sünnet akaidinin işlendiği bu tür eserler arasında en hacimlilerinden biri olan *Ferâidü'l-fevâid*'de zaman zaman Râzî, Kurtubî, Kastallânî gibi çeşitli âlimlerden nakiller de yapılmaktadır. Zengin muhtevası ve oldukça sade anlatımıyla eser bugün de faydalanılabilecek niteliktedir. *Ferâidü'l-fevâid* İstanbul (1220, 1232, 1244, 1262) ve Bulak'ta (1262) basılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA:

Kadıẓâde Ahmed Şemseddin, *Ferâ'idü'l-fevâ'id*, Bulak 1262; *İzâhu'l-meknûn*, I, 13, 135; II, 183; *Hedîyyetü'l-ârifîn*, I, 148.

M. SAİD ÖZERVARLI

FERÂİZ

(الفرائض)

İslâm miras hukukunu
inceleyen ilim dalı.

Ferâiz farz kökünden türemiş farîza kelimesinin çoğuludur. Farz masdar olarak "bir şeyi belirlemek, takdir etmek, kesinleştirmek, açıklamak" mânasına gelir. İsim olarak farz ve farîza kelimeleri

"takdir ve tayin edilmiş şey, belirlenmiş pay" anlamındadır. Farz ile eş anlamlı olan farîza, İslâm literatüründe mükelleften yapılması kesin ve bağlayıcı bir şekilde istenen dinî görevleri ifade ettiği gibi, evlenme akdi gereği kadına ödenmesi gereken mehir ve mirasçılardan terikedeki payları da önceden belirlenmiş olduğu için farîza olarak anılır. Kur'an'da farîza kelimesinin son iki anlamda kullanıldığı görülür (bk. el-Bakara 2/236; en-Nisâ 4/11, 24; et-Tevbe 9/60). Bununla birlikte her dinî görevin literatürde ayrı bir isimle anılması sebebiyle olmalıdır ki ferâiz giderek mirasçılardan terikedeki paylarını ifade eden bir terim halini almıştır. Bu maktû paylar (bk. AŞHÂBÜ'L-FERÂİZ) İslâm miras hukukunun en önemli kısmını oluşturduğundan miras hukukuna "paylar ilmi" anlamındaki ilmü'l-ferâiz denmeye ve konu klasik fıkıh kitaplarında "kitâbü'l-ferâiz" başlığı altında ele alınmaya başlanmıştır. Bu konuda uzmanlaşan âlimlere de fâriz, ferâizî, farazî denilmiştir.

Kur'an-ı Kerim'de, ölenin terikesinde mirasçılara ait payların oldukça ayrıntılı bir şekilde belirtilmiş olması (bk. en-Nisâ 4/11-12, 176), Hz. Peygamber'in de konuyla ilgili gerek ilâve açıklamaları ve uygulama örnekleri, gerekse mirasın paylaştırılmasında bu ölçülerin iyi bilinip öğretilmesini ve korunmasını teşvik eden sözleri, ferâiz ilminin Resûl-i Ekrem döneminden itibaren doğup gelişmesinin temel sebebini oluşturmuştur.

Kur'an'da yer almayan ferâiz kelimesinin hadislerde sıkça kullanıldığı ve bununla temel dinî görevlerin, emir ve yasakların yanı sıra (bk. Wensinck, *el-Mu'cem*, "farîza" md.) mirasçılardan terikedeki paylarının, hatta mirasın paylaştırılması ilminin kastedildiği de görülür. Meselâ malın ferâiz ehli arasında Allah'ın kitabına göre paylaştırılması gereğini vurgulayan hadiste (Buhârî, "Ferâ'iz", 5, 7, 9, 10; Müslim, "Ferâ'iz", 2-4; Ebû Dâvûd, "Ferâ'iz", 7) veya Halife Ömer'in mirasçılardan paylarında artırma yapacağını ifade eden sözünde (Ebû Dâvûd, "Ferâ'iz", 5) ferâiz kelimesi "miras payları" anlamında kullanılmıştır. "Ferâizi öğrenin ve öğretin, çünkü ferâiz ilmin yanı sıra olup unutulacaktır. Ümmetimden çekilip alınacak ilk ilim de odur" (İbn Mâce, "Ferâ'iz", 1; Şevkânî, VI, 61; Muttakî el-Hindî, X, 166); "Kur'an'ı ve ferâizi öğrenin ve insanlara da öğretin. Ben ara-

nızdan ayrılacağım gibi ilim de bir gün ortadan kalkacaktır. Öyle bir zaman gelecek ki iki kişi bir farîzada ve dinî bir meselede anlaşmazlığa düşecek de aralarında hüküm verecek birini bulamayacaktır" (Tirmizî, "Ferâ'iz", 2; Şevkânî, VI, 61) meâlindeki hadislerde veya bazı sahâbilerin belli alanlardaki üstünlüklerini, bu arada Zeyd b. Sâbit'in ashap içinde ferâizi en iyi bilen kimse olduğunu belirten hadiste (a.g.e., VI, 61) geçen ferâiz kelimeleriyle İslâm âlimlerinin ağırlıklı görüşüne göre mirasın paylaşımını konu alan ilim dalı kastedilmiştir. Bu hadislerin bir kısmı rivayet tekniği bakımından zayıf hadis grubunda yer almakla birlikte sonraki dönemde oluşan fıkıh literatüründe ittifakla kabul görmüş, ferâiz ilim dalının önemi ve ferâiz teriminin benimsenmesi bu rivayetlere dayandırılmıştır.

Her ne kadar İbn Haldûn ile birlikte bazı İslâm âlimleri, yukarıda zikredilen hadislerde geçen ferâiz kelimelerinin miras da dahil olmak üzere ibâdât ve muamelât konusundaki teklifi-dinî hüküm ve görevler anlamında kullanıldığını, ferâizi bilmenin ilmin yarısı olduğu ifadesinin de ancak bu takdirde doğru sayılacağını, İslâm miras hukuku ilim dalı ve bunun terimlerinin daha sonra oluştuğunu, hadislerdeki ferâiz kelimesine bu son anlamı yüklemenin bir zorlama olacağını ileri sürmüşlerse de (*el-İber*, I, 377; Abdülhay el-Kettânî, III, 118-120), hadislerde ve sahâbe sözlerinde geçen bütün farîza-ferâiz kelimelerine "dinî farzlar ve görevler" anlamının verilmesi de mümkün görünmemektedir. Nitekim Hz. Ömer, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Abdullah b. Mes'ûd başta olmak üzere birçok sahâbiden ve tâbiîn âlimlerinden nakledilen ve Kur'an, Sünnet, haccın menâsiki ve talâkın yanı sıra ferâizi de öğrenmenin önemini vurgulayan rivayetler mevcuttur (Dârimî, "Ferâ'iz", 1; Abdülhay el-Kettânî, III, 115-120). Öte yandan mirasçılardan payları, hakları ve öncelikleri Kur'an ve Sünnet'te ayrıntılı olarak belirtildiği, İslâm öncesi döneme göre bu alanda önemli değişiklikler yapıldığı ve mirasçılardan haklarının belirlenmesi ve paylarının hesaplanması belli seviyede ensâb* ve matematik bilgisini gerektirdiği için ferâiz ilminin Hz. Peygamber döneminde zorunlu olarak doğduğu, ferâizin terim anlamını da yine bu dönemde kazandığı şeklindeki yaygın görüş daha isabetli görünmektedir. Nitekim Ebû Bekir İbnü'l-Arabî de, "İlim